

Ittzés Mihály

A bázeli bázis

Bartók Béla és két svájci hívének levelezése
Bónis Ferenc közreadásában

Nagy emberek, jelentős személyiségek leveleit, foglalkozásuktól, társadalmi-közéleti státusuktól függetlenül – mint élet- és kordokumentumokat, személyes és műhelyvallomásokat, olykor talán intim dolgok (nem éppen nemes) bulvárkíváncsiságával – mindig is érdeklődéssel olvassuk. Az esetek döntő többségében egyoldalúak a levél-közreadások, holott nagyon is fontos, hogy lássuk a másik oldalt is: mi hívott elő egy válaszlevelet, vagy a főszereplő levele milyen reakciót váltott ki. Ez még akkor is igaz, ha a levelet váltók egy vagy több szempontból nem egyenrangúak, ha a NAGY EMBER levelezőtársa kisember, aki esetleg csak alkalmilag jelentkezik levéllel, vagy éppen a címzett szerepében tűnik fel. Szerencsére akadnak olyan levélkiadások, főleg, ha szellemileg egyenrangú levelezőpartnerekről van szó, amelyekben valóban levelezést, hosszabb-rövidebb ideig tartó, többé-kevésbé rendszeres levélváltást, netán levélbeli beszélgetést, eszmecserét ismerhetünk meg.

Bónis Ferenc Kodály Zoltán és az Universal bécsi zeneműkiadó levelezésének eddig egy kötetét adta közre, s mint magától a zenetörténésztől tudjuk, még dolgozik az előzmények anyagán: két kötet várható még a több mint négy évtizedet átfogó szakmai és üzleti levelezésből. Már ebben a kötetben (Kodály Zoltán és az Universal Edition levélváltása, 1938–1966, Budapest: Argumentum Kiadó – Kodály Archívum, 2013) a hiteles dokumentálás és a hazai viszonyokhoz szabott célszerűség ideálisnak mondható párosítását valósította meg Bónis Ferenc. Az egy kötet voltaképpen két könyv, amennyiben az eredeti német nyelvű levelezést és – az első részben – a magyar fordítást is közli, természetesen a szükséges jegyzetekkel, magyarázatokkal és bevezető tanulmánnyal. Ha belső szerkezetében nem is egészen azonos megoldással, de lényegében ezt az elvet viszi tovább a jelen ismertetés tárgyát képező, közelmúltban megjelent két Bartók-levelezéskötet is.

A Bartók és Svájc téma két szempontból – magánéleti és szakmai vonatkozások miatt – fontos a zenetörténészeknek, és lehet érdekes az életmű iránt érdeklődő nagyközönségnek. A magánéleti vonal: Bartók nyaralásai, turistaútjai 1908-tól, és a szakmai: a zongoraművész szereplései már 1910-ben, majd 1927 és '39 között szinte minden évben. A koncertekről – melyeken Bartók természetesen többnyire saját műveinek előadójaként lépett fel – Demény János adott számot *Bartók Béla*

a zongoraművész című könyvében (Nagy magyar előadóművészek V. Budapest: Zeneműkiadó, 1968). Teljes, ám szükségszerűen nagyvonalú áttekintést ad Werner Fuchs *Bartók Béla Svájcban* címmel 1975-ben magyarul is megjelent munkája (a német eredeti mindössze két évvel korábban látott napvilágot). Bónis Ferenc térben és időben kevesebbe ad betekintést a levelezések közreadásával, ott viszont – amennyire a fennmaradt és hozzáférhető dokumentumok lehetővé tették – teljeséget kínál. Az egyik kötetben a magyar mester és egy ambiciózus fiatal zenekaralapító karmester, Paul Sacher alapján véve szakmai, némely esetben üzletinek mondható levelezése kapott helyet. A másikban a zeneszerző levelezőpartnere – Bónis Ferenc jellemzése szerint – „egy sokoldalúan művelt zeneértő asszony”, Annie Müller-Widmann, aki „lelkes támogatója az új művészetnek”.

Bartók érett alkotói korszakának 1935–1940 közötti éveit, remekművek születésének idejét fogja át a két fontos, párhuzamosan kibontakozó levélváltás. Nem újdonságok a jelen kötetekben bemutatott Bartók-levelek a szakirodalomban. Egészükben vagy részleteikben már különböző kiadványokban – ha nem is hiánytalanul – megjelentek e levelek, s egyesek jelentőségét jelzi, hogy újra meg újra idézendő hivatkozási pontokra találtak bennük a szakemberek.

Annak nem látom nyomát, s tudtommal a Bartók életművével foglalkozó kutatók sem figyeltek fel arra, hogy a zeneszerző viszonylag gyakori svájci tartózkodásai, a természeti környezet, vagy valamilyen ottani esemény közvetlenül inspirálta volna bármely művét. Más vonatkozásokról, részben a zeneszerzői mesterséggel kapcsolatos, mondhatni technikai szempontokról olvashatunk, részben pedig egészen mély, egzisztenciális és világméretű tartalmi indíttatást sejthetünk meg Bartók leveleiből a „svájci” művek háttéréként.

A szűkebben szakmai tárgyúnak tekinthető kötet jelent meg korábban: *Bartók Béla – Paul Sacher levelezése / Briefwechsel 1936–1940*. Közreadja és fordította / Herausgegeben von Bónis Ferenc (Balassi Kiadó, Budapest 2013). Az Előszóban, a kötet Függelékében közölt visszaemlékezésekben és természetesen a levelekben írottakból kibontakozik előttünk egy életpálya fontos szakasza, a svájci Paul Sacheré: egy húszévesen kamarazenekart alapító ambiciózus muzsikus fiatalember hogyan válik zenetörténeti jelentőségű személyiséggé azáltal, hogy a kortárs zene, új művek szolgálatába állítja hivatásosokból és amatőrökből álló együttesét. Paul Sacher (1906–1999) a huszadik századi zene számos mesterének művét mutatta be világpremierként vagy helyi bemutatóként: Stravinsky, Milhaud, Martinů, Hindemith. A svájci származású francia Honegger különösen közel állt hozzá, s többek között leismertebb művét, a *Jeanne d'Arc a máglyán*t is Sacher mutatta be. Természetesen svájci alkotók műveit is, akik közül a legismertebb Frank Martin. A Magyarországon nem ismert, de a maguk korában hazájuk határain túl is elismert komponista kortársai, például Willy Burkhard és Conrad Beck alkotásait. Az utóbbi a bázeli rádió zenei vezetője volt, s ebben a pozíciójában kapcsolatba került Bartókkal is. Sacher vezényelte – éppen Bartók tanácsát némi késéssel megfogadva – Kodály *Psalmus Hungaricus*ának első bázeli előadását is.

Számunkra – talán megbocsátható elfoglaltság – elsősorban Bartók Béla levelei hordozzák a fontosabb mondanivalót. Paul Sacher információi hozzájárulnak egyes Bartók-művek keletkezéstörténetének megismeréséhez. Emlékezéseiben,

melyeket Bónis Ferenc riporterri közreműködésével mondott el a maga munkásságáról, egyben a kortárs zenéről, ahogy az a bázeli „műhelyben” megjelent, értékes adatokat és jellemzést kapunk nemcsak Bartókról, a zeneszerzőről, de az emberéről is. Csak egy jellemző momentumot idézünk. Arra a riporterri kérdésre, hogy „milyen ember volt Bartók?”, a válasz így hangzott:

„Nagyon kellemes, nagyon nemes, nagyon tartózkodó. Nem volt beszédes, művésze volt a hallgatásnak. De ha sikerült értelmes beszélgetésbe, vitába bevonni, akkor persze megszólalt.”

A másik bázeli levelezőpartner, Müller-Widmann asszony ezt így látta:

Bartók „a nagyobb társaságot nem szerette, de kisebb körben, számára rokonszenves emberek között, nagyon beszédes, derűs és közvetlen tudott lenni.”

S ugyanez a jellemzés más vetületben Sacher karmestertől:

„...fontosnak tartom a zeneszerző részvételét a próbán. Bartók részt vett, de csak nagyon keveset beszélt. Ha mégis megszólalt, annak elementáris jelentősége volt.”

A levelezésből az is kitűnik, hogy Bartók a felkérésekre mindig olyan művekkel válaszolt, amelyek valamilyen formában már felmerültek zeneszerzői tervei között. A három „bázeli” remekmű, amelyek végleg kijelölték Bartók helyét a 20. század legjelentősebb alkotói között: a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* (1936, bemutató 1937), a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* (1937, bemutató Bartók és felesége, Pásztory Ditta közreműködésével 1938), végül a vonószenevariáció *Divertimento* (1939, ennek 1940-ben megtartott ősbemutatóján Bartók nem tudott jelen lenni). A kétfonó- és ütős *Szonáta* a Kortárs Zene Nemzetközi Társasága (német nevének betűjelével: IGNM) bázeli csoportjának felkérésére készült.

Mindezek történetét, levéldokumentumait olvasva egyfelől elszorodik az ember, hogy nem Budapest vagy egy magyarországi vidéki város, egy hazai „Bázel” adta a korszakos remekművek létrejöttének mecénásait (a *Divertimento* esetében még a komponáláshoz szükséges nyugalmas helyszínt sem), első előadásainak elhivatott tolmácsolóit; másfelől hálásan gondolhatunk a „bázeli bázisra”, Paul Sacher karmesterre, muzikusaira és az ottani zeneélet más szereplőire, hogy a magyar zene üzenete új alkotásokkal is eljutott Nyugat-Európába, a világba.

A másik levelezéskötet: *Bartók Béla – Annie Müller-Widmann levelezése / Briefwechsel 1935–1940*. Közreadja és fordította: Bónis Ferenc. Budapest. Balassi Kiadó, 2016.

Ez is szól sok zenei dolgról, művek előadásáról, Annie Müller-Widmann asszony Bartók művei iránti személyes – nem túlzás – rajongásáról. Ennek olyan jeleiről olvashatunk, mint az V. vonósnégyes házi bemutatója a művészetpártoló asszony és szemészprofesszor férje otthonában, vagy, hogy egyik kislányuk Bartók darabjait zongorázta.

A levelezőtársak, főként az asszony helyzetéből következően sokkal személyesebbek e kötet írásai. A zeneszerző számos alkalommal volt a Müller család vendége. A kétfonó- és ütős *Szonáta* bemutatójakor feleségével együtt. Mindig a legnagyobb tisztelet és udvariasság hangján megszólaló levélírók személyes dolgokról is írtak, Bartók például anekdotikusan utalt néhány szereplésének kellemetlen, neveltségességükben is bosszantó körülményeiről. Az asszony pedig betegségének gyógyüdülőbeli kezeléséről.

A legfontosabb azonban az, ahogyan Bartók is és svájci híve is aggódóan ír a háború növekvő veszélyéről, a német nemzetiszocializmus, a náciizmus rákfenéjéről. Megrendítő olvasni Bartók szinte kétségbeesett sorait személyes alkotói létének veszélyeztettségéről és az Európát fenyegető szörnyűségekről. Már útban Amerikába, Genfből is Müller-Widmannénak írja utolsó búcsúlevelét 1940. október 14-én.

Ebben olvashatjuk:

„Ez az utazás voltaképp ugrás a bizonytalanba a biztos elviselhetetlenből.”

De a levél zárómondatai kontrasztként az emberségről szólnak:

„Köszönöm Magának és a Magáéinak mindazt a szépet, mindazt a szeretetet és barátságot, amit adtak és kívánom Maguknak a jövőre a lehető legjobbakat.”

Mindkét levelezéskötetet képek, műsorlapok és kották hasonmásai és a visszaemlékezések teszik gazdagabbá. Bónis Ferenc a korábban esetleg hiányosan, félreértésekkel lefordított leveleket helyreállítva, a fellelhető eredeti német nyelvű források teljes szövegét is közölve, példásan jegyzetelve adja kezünkbe. A két könyv zenetörténeti dokumentumgyűjtemény, szakkönyv, de annál több is: a szakemberek körén túl minden Bartók élete és alkotásai, vagy a korszak hiteles tanúságtevői iránt érdeklődőnek is fontos olvasmányként ajánlhatjuk.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.